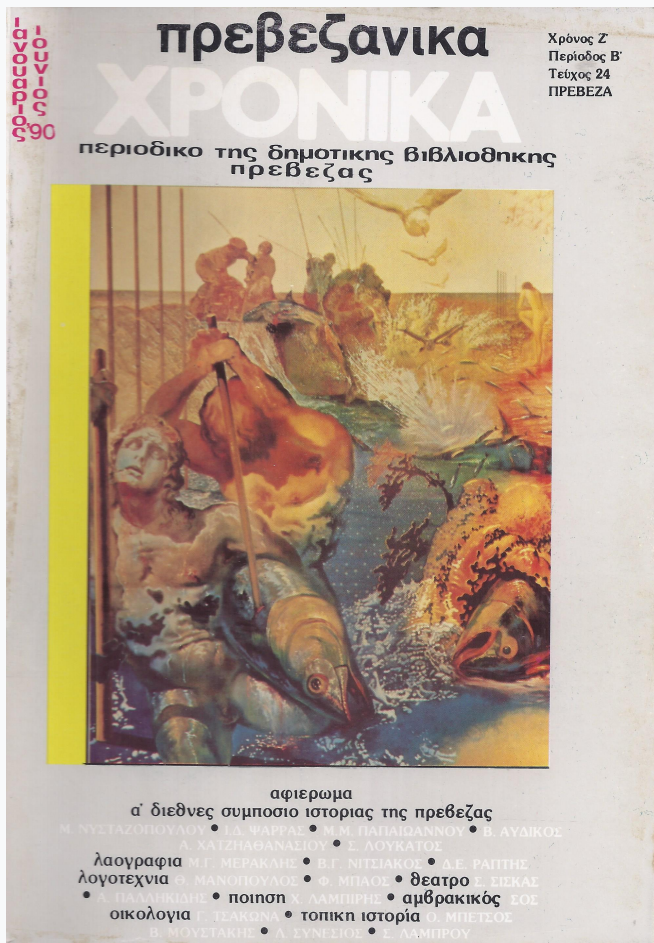

Πρεβεζάνικα Χρονικά

ΠΡΕΒΕΖΑΝΙΚΑ ΧΡΟΝΙΚΑ, 23ο (Δεκέμβριος 1989-Ιούνιος 1990)

Η πολιτιστική πλευρά του Βλάχικου ζητήματος

Βασίλης Γ. Νιτσιάκος

doi: [10.12681/prch.41426](https://doi.org/10.12681/prch.41426)

Copyright © 2025, Βασίλης Γ. Νιτσιάκος

Άδεια χρήσης [Creative Commons Αναφορά 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Νιτσιάκος Β. Γ. (2025). Η πολιτιστική πλευρά του Βλάχικου ζητήματος. *Πρεβεζάνικα Χρονικά*, 84–90.
<https://doi.org/10.12681/prch.41426>

Βασίλης Γ. Νιτσιάκος*

Λέκτορας Κοινωνικής Λαογραφίας
του Παν/μίου Ιωαννίνων

Η Πολιτιστική Πλευρά του Βλάχικου Ζητήματος

Είμαι εδώ κοντά σας απόψε με πρόθεση να σας παρουσιάσω τον προβληματισμό μου σχετικά με μία διάσταση του βλάχικου ζητήματος, την πολιτισμική. Καθόλου «εκτός τόπου» αφού η εκδήλωση, στα πλαίσια της οποίας προσκλήθηκα, είναι μια πολιτιστική εκδήλωση¹.

Θα ήταν ωστόσο επιστημονικά άτοπο, εάν δεν συνέδεα το επίπεδο του πολιτισμού με την κοινωνική βάση. Λέγοντας κοινωνική βάση εννοώ το σύνολο των κοινωνικών σχέσεων, στα πλαίσια των οποίων αναπτύσσεται ο πολιτισμός. Αυτές οι σχέσεις δεν είναι στατικές αλλά μεταβάλλονται αέναα μέσα στη δυναμική τροχιά του ιστορικού γίνεσθαι. Μαζί τους μεταλλάσσονται τα αντίστοιχα πολιτισμικά μορφώματα.

Το έθνος-κράτος αποτελεί έναν κοινωνικό σχηματισμό με συγκεκριμένα χαρακτηριστικά που αντιστοιχούν σε μία συγκεκριμένη φάση της ιστορικής εξέλιξης. Το κράτος εσφαλμένα αντιμετωπίζεται συχνά ως υπερϊστορικό φαινόμενο. Είναι προϊόν ιστορικών διαδικασιών και εκφράζει συγκεκριμένους κοινωνικούς συσχετισμούς. Οι συσχετισμοί αυτοί καθορίζουν και τη μορφή του.

Η μορφή του κι ο χαρακτήρας του είναι με τη σειρά τους καθοριστικοί παράγοντες για τη διαμόρφωση ιδεολογιών που επιτελούν λειτουργίες στήριξης, ενδυνάμωσης και αναπαραγωγής του συγκεκριμένου σχήματος².

1. Εισήγηση σε συνάντηση εκπροσώπων πολιτιστικών συλλόγων Βλάχων στα πλαίσια του «5ου ανταμώματος Βλάχων» που οργάνωσε η Πανελλήνια Ένωση Πολιτιστικών Συλλόγων Βλάχων στο Σέλι Βέρροιας στις 7-8 Ιουλίου 1988.

2. Για τη θεωρία του κράτους βλ. Νίκος Πουλιανζάς, *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές Τάξεις*, Θεμέλιο 1980 (γ' εκδ.) και *Το Κράτος, η Εξουσία ο Σοσιαλισμός*, Θεμέλιο 1984 (γ' εκδ.)

Το έθνος-κράτος είναι συνυφασμένο με την ιστορική φάση που είναι γνωστή με τον όρο βιομηχανική επανάσταση. Θεμελιώνεται στη βάση ενός έθνους και θεωρητικά οριοθετείται σύμφωνα με κάποια εθνο-γεωγραφικά δεδομένα. Λέω «θεωρητικά» διότι δυστυχώς ο βίαιος και αυθαίρετος τρόπος με τον οποίο χαρακτήθηκαν τα σύνορα των κρατών σε πολλές περιπτώσεις κάθε άλλο παρά σε ταύτιση των γεωγραφικών με τα εθνολογικά δεδομένα κατέληξε³.

Σε κάθε περίπτωση πάντως από τη στιγμή της ίδρυσής του ένα κράτος επιδιώκει την κοινωνική συνοχή απαραίτητη προϋπόθεση για την απρόσκοπη λειτουργία του συστήματος ως όλου. Η συνοχή όμως προϋποθέτει κάποιο βαθμό ομοιογένειας.

Η ανάγκη συνοχής και ομοιογένειας δεν επιβάλλεται συνήθως μονάχα από λόγους εσωτερικής λειτουργίας αλλά και από εξωτερικές επιβουλές. Μάλιστα αυτές λειτουργούν συχνά ως σημαντικές αφορμές εντατικοποίησης της προσπάθειας για τον εξοβελισμό ή την αποσιώπηση των διαφορών. Έτσι συχνά η πολιτισμική πολυμορφία θυσιάζεται στο βωμό της ομοιογένειας. Η ταυτότητα καθίσταται το εθνικά επιθυμητό σε αντίθεση με την ετερότητα που αντιμετωπίζεται ως κάτι το επικίνδυνο⁴.

Σ' ένα τέτοιο πλαίσιο εθνικής πολιτικής οι ιστορικές επιστήμες στην Ελλάδα ανέλαβαν την αποστολή της επιστημονικής τεκμηρίωσης της ενότητας και συνέχειας του ελληνικού έθνους⁵.

Αυτού του είδους ο προσανατολισμός των επιστημών που ασχολήθηκαν με τα εθνολογικά και πολιτιστικά συστατικά του νεοελληνικού κράτους είχε ως συνέπεια την παράκαμψη (για να χρησιμοποιήσω τον μετριοπαδέστερο όρο) των ιδιαιτεροτήτων.

Η ιδιαιτερότητα των Βλάχων ήταν μια από τις πλέον έντονες, γεγονός που οφείλεται κυρίως στη γλωσσική τους διαφοροποίηση, αφού στην καθημερινή τους ζωή χρησιμοποιούν παράλληλα με την ελληνική και τη βλάχικη γλώσσα που πρέπει να σημειωθεί ότι δεν είναι διάλεκτος της ελληνικής, όπως εσφαλμένα πολλές φορές αναφέρεται, αλλά ξεχωριστή λατινογενής γλώσσα⁶.

Θα προσπαθήσω στη συνέχεια να προσδιορίσω τις βασικές συνιστώσες της πραγματικότητας που αποκαλούμε βλάχικη πολιτισμική παράδοση και να σκιαγραφήσω το χαρακτήρα της.

Ξεκινώ με τη διατύπωση δύο θεωρητικών αρχών που διέπουν το πνεύμα της προσέγγισης. Πρώτο, η παράδοση δε θεωρείται ως στατικό σύνολο πολιτισμικών στοιχείων αλλά ως δυναμική διαδικασία η οποία τελεί σε διαρκή διάλογο προς τα ιστορι-

3. Χαρακτηριστική περίπτωση είναι τα Βαλκάνια, περιοχή που μας ενδιαφέρει άμεσα, αφού εδώ ανέκαθεν κινήθηκαν τα φύλα των Βλάχων.

4. Το ζήτημα αυτό διαπραγματεύεται και ο Στάθης Δαμιανάκος στο βιβλίο του «Παράδοση. Ανταρσία και Λαϊκός Πολιτισμός», εκδ. Πλέθρον 1987, σσ. 21-69.

5. Η Λαογραφία, επιστήμη της παράδοσης και του λαϊκού πολιτισμού, ανέλαβε μεγάλο μέρος του φορτίου της εθνικής αυτής αποστολής. Βλέπε ενδεικτικά. Αλκη Κυριακίδου-Νέστορος, *Η θεωρία της ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα, Εταιρεία Σπουδών Νοελληνικού Πολιτισμού (Σχ. Μωραϊτή), 1978.

6. Βλ. Νίκος Κατσάνης, *Εισαγωγή στην Ελληνική μετάφραση του έργου των Α. J. B. Wace και M. S. Thompson Οι Νομάδες των Βαλκανίων*, θεσ/νίκη: Κυριακίδης 1989 (αγγλική έκδοση 1914), σ. κα' όπου και βιβλιογραφία.

κά δεδομένα. Δεύτερο, κάθε μικρο-πολιτισμός, κάθε παράδοση πολιτισμικής υποομάδας δεν μπορεί παρά να εξετάζεται στα πλαίσια του ευρύτερου συστήματος που την εμπεριέχει.

Στο βαθμό που υφίσταται ένας βλάχικος πολιτισμός αυτός ανάγεται κατά κύριο λόγο στην περίοδο της τουρκοκρατίας και συγκεκριμένα στη φάση της απογείωσης της κτηνοτροφίας, της άνθησης των βλάχικων οικιστικών κέντρων και της ανάδυσης μέσ' απ' αυτόν τον κόσμο βιοτεχνικών και εμπορικών δραστηριοτήτων⁷.

Η δημιουργία των βλάχικων οικισμών στους ορεινούς όγκους της Βαλκανικής που ανάγεται βάσιμα στους 15^ο και 16^ο αιώνες μ.χ. εκφράζει το τέλος του καθαρού νομαδισμού και εγκαινιάζει μία νέα φάση που χαρακτηρίζεται από τις κάδετες μετακινήσεις (από το βουνό στον κάμπο) με ορμητήριο το ορεινό χωριό. Ακολουθεί μια περίοδος ακμής της κτηνοτροφίας μεσ' από την οποία προκύπτει η βιοτεχνία και διαφαίνονται τα πρώτα σπέρματα του εμπορίου που αρχίζει με τις μεταφορές των караβανιών. Όλα αυτά από το 17^ο έως το 19^ο αιώνα χονδρικά⁸.

Η βιοτεχνία και το εμπόριο στο βαθμό που αναπτύσσεται δίνουν αφενός μίαν ώθηση στην πολιτισμική εξέλιξη, αφετέρου επιφέρουν εσωτερικές διαφοροποιήσεις που συντείνουν στη διαμόρφωση έντονων κοινωνικών διαστρωμάτων. Έτσι παρουσιάζονται τα φαινόμενα των κοινωνικών αντιθέσεων σε ενδοκοινοτικό και της διαφορότητας σε διακοινοτικό επίπεδο. Οι ενδοκοινοτικές αντιθέσεις συνιστούν ένα δυϊσμό στις μικροκοινωνίες των χωριών, όπου εμφανίζονται⁹ ενώ η διαφορότητα σε διακοινοτικό επίπεδο υπαγορεύει μίαν έκδηλη κατηγοριοποίηση του συνόλου των βλάχικων χωριών σε δύο ομάδες. Τη μια αποτελούν τα χωριά που εξελίσσονται σε βιοτεχνία και

7. Βλ. Κατσουγιάννης Τηλέμαχος, *Περί των Βλάχων των ελληνικών χώρων*, Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α., 1966 Επίσης: Αραβαντινός Παναγιώτης, *Μονογραφία Περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905

8. Για μια εμπειριστατωμένη μελέτη αυτών των διαδικασιών σ' ένα από τα βλαχοχώρια, το Μέτσοβο, βλ. Βασιλική Ρόκου, *Συμβολή στη Μελέτη της Κοινωνίας του Κτηνοτροφικού χωριού*, Διδακτορική Διατριβή Γιάννινα, 1983.

9. Ρόκου, ο.π.

εμπορικά κέντρα και την άλλη τα χωριά που παραμένουν κτηνοτροφικά¹⁰.

Αυτή η κοινωνικοοικονομική διαφοροποίηση γεννά αρκετά σύντομα και έναν πολιτισμικό διαφορισμό· διαφορισμό που αποτελεί κλειδί για την κατανόηση του τρόπου αφομοίωσης του βλάχικου ιδιαίτερου μικρο-πολιτισμού στον κορμό του υπό διαμόρφωση νεοελληνικού πολιτισμού.

Το στρώμα των εμπόρων που ξεπηδά από τους κόλπους της κτηνοτροφικής κοινωνίας μεσ' από συγκεκριμένους οικονομικούς μηχανισμούς¹¹ υπερβαίνοντας τα όρια των μικροτοπικών πολιτισμικών συστημάτων και τις αντίστοιχες ιδεολογίες και νοοτροπίες ενστερνίζεται νέα πρότυπα και αξίες, διαμορφώνει μια νέα συνείδηση και ακολούθως δραστηριοποιείται στα πλαίσια της γενικευμένης κινητοποίησης των ανερχόμενων αστικών στρωμάτων προς την κατεύθυνση μιας εθνικής αφύπνισης.

Η μετάβαση από την τοπική-φυλετική σε μια ευρέως εννοούμενη εθνική συνείδηση ταυτίζεται όσον αφορά τους βλάχους με τη φάση ανάπτυξης και διαμόρφωσης της νεοελληνικής εθνικής συνείδησης στα πλαίσια της αστικής ανάκαμψης και τις στάχτες του οθωμανικού δεσποτικού φεουδαλισμού. Οι Βλάχοι του ελλαδικού χώρου πριν ακόμα από την απελευθέρωση στο βαθμό που αναπτύσσουν εθνική, με τη σύγχρονη έννοια του όρου, συνείδηση, αυτή είναι ελληνική. Ο ρόλος των ανερχόμενων εμπορικών στρωμάτων προς αυτή την κατεύθυνση στάθηκε αποφασιστικός.

Από τη μια λοιπόν ο κόσμος της κτηνοτροφίας, ένας κόσμος αγροτοποιμενικός με τις συναφείς πολιτισμικές του εκδηλώσεις, απ' την άλλη ο κόσμος του εμπορίου με έντονη κοινωνική κινητικότητα και με νέες πολιτισμικές αξιώσεις. Οι δύο πόλοι που ορίζουν το κοινωνικό και πολιτισμικό πεδίο της βλαχουριάς. Οι αρθρώσεις και οι ενδιάμεσες καταστάσεις ανάμεσα στους δύο αυτούς κόσμους είναι πολλές. Δύο κόσμοι σε συνεχή αλληλεπίδραση. Δύο κόσμοι που στο αρχικό τουλάχιστον στάδιο μπορεί να συνυπάρχουν ακόμα και στα πλαίσια μιας διευρυμένης οικογένειας.

Η εμφάνιση της αστικής τάξης και η συγκρότηση των εθνών-κρατών συνδέονται στην κοινωνική ιστορία με τη μετάβαση από το φεουδαλισμό στον καπιταλισμό¹².

Στο χώρο της Βαλκανικής αυτή η μετάβαση συνδέεται ιστορικά με την αποσύνδεση της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας και την ανάδυση νέων νέου-τύπου εθνών-κρατών. Η φάση της απελευθέρωσης του ελληνικού έθνους και της σύστασης του νεοελληνικού κράτους που διήρκεσε σχεδόν έναν αιώνα - τα βόρεια διαμερίσματα απελευθερώθηκαν με τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13) - αποτελεί το δεύτερο μεγάλο σταθμό στην ιστορική εξέλιξη των βλαχοχωριών. Ο πρώτος σύμφωνα μ' όσα προαναφέραμε ήταν η δημιουργία των οικιστικών τους κέντρων.

10. Βλ. Vassilis Nitsiakos, *A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of its Incorporation into the National Economy and Society*, Cambridge 1985 (Διδακτορική Διατριβή), σσ. 16-33.

11. Βλ. Ρόκου, ο.π.

12. Βλ. M. Dobb κ.α. *Η μετάβαση από τον Φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό*, Θεμέλιο 1982. Επίσης Nikolaï Todarov, «Όψεις Μετάβασης από το Φεουδαλισμό στον Καπιταλισμό στα Βαλκανικά εδάφη της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας, στο: *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών χωρών (15ος-19ος αιώνας)*, (Επιμ. Σπ. Ασδραχάς), Μέλισσα 1979 σσ. 261-284.

Η προσάρτηση των βορείων διαμερισμάτων, όπου στην πλειοψηφία τους κατοικούν οι Βλάχοι, στο νεοελληνικό κράτος σηματοδοτεί νέες εξελίξεις. Οι βλάχικες κοινότητες θα περάσουν από μια κατάσταση αυτονομίας σε μια πλήρη υπαγωγή στην κεντρική εξουσία. Αυτό δημιουργεί νέα δεδομένα και για την πολιτισμική τους πορεία. Οι ιδεολογικοί μηχανισμοί του κράτους εισχωρούν στους κόλπους των κοινοτήτων και εκτός των άλλων συντελούν και στη διείσδυση της αστικής κουλτούρας σε πολιτισμούς αγροτικούς και κατεξοχήν προφορικούς.

Η ιδιοτυπία που παρουσιάζει η οικονομική ανάπτυξη στην Ελλάδα συνάρτηση του εξαρτημένου χαρακτήρα της που έχει ως αποτέλεσμα το λεγόμενο δυϊσμό της νεοελληνικής κοινωνίας (αντίθεση αστικού κέντρου-περιφέρειας)¹³ στάθηκε να λέγαμε ευεργετική (τουλάχιστον βραχυπρόθεσμα) για την επιβίωση παραδοσιακών μορφών κοινωνικής οργάνωσης και πολιτισμικής έκφρασης.

Η περιθωριοποίηση της επαρχίας ανάμεσα στ' άλλα εμπόδισε και την ομαλή και ταχεία αστικοποίησή της.

Οι κοινότητες μέσα στον ασφυκτικό κλοιό ενός υπανάπτυκτου εκσυγχρονισμού είτε ως άμυνα είτε ως αδυναμία προσαρμογής συντηρούν στοιχεία της παραδοσιακής τους κοινωνικότητας, τα οποία δεν είναι απολιθώματα αλλά οργανικά συστατικά της ύπαρξής τους. Η λειτουργία για παράδειγμα του ήθους της συγγένειας με όλα τα συμφραζόμενά του δεν είναι υπόλειμμα μιας παλιότερης εποχής όπου η συγγένεια παίζει καθοριστικό ρόλο στις κοινωνικές σχέσεις αλλά ζώντανή προσαρμογή ενός φαινομένου στις νέες συνθήκες.

Η χρονική περίοδος από τους Βαλκανικούς πολέμους (1912-13) μέχρι τον Εμφύλιο (1949) χαρακτηρίζεται από έντονες αφομοιωτικές διεργασίες. Η αλληλεπίδραση ανάμεσα στο αστικό κέντρο και την ύπαιθρο με την πάροδο του χρόνου αναδεικνύει το πρώτο ως πόλο έλξης με συνεχώς αυξανόμενη μαγνητική δύναμη. Η έξοδος ενός τμήματος του πληθυσμού και η εγκατάστασή του σε αστικά κέντρα συμβάλλει στην όσμωση των δύο κόσμων, καθόσον οι δεσμοί με τις κοινότητες καταγωγής δεν αποκόπτονται αντίθετα οι απόδημοι λειτουργούν συν τοις άλλοις και ως πολιτισμικοί ενδιάμεσοι.

Ενώ αυτές οι διεργασίες έχουν έναν αργό ρυθμό και μια σχετικά περιορισμένη εμβέλεια μέχρι τον Εμφύλιο με τις εξελίξεις που ακολουθούν προσλαμβάνουν μορφή ραγδαίων αλλαγών τέτοιων που επιτρέπουν να μιλάμε για ένα βαθύ ρήγμα.

Η φυγή και η ερήμωση, συνέπειες τόσο των καταστροφικών πολέμων όσο και της ακαταμάχητης έλξης που ασκεί το αστικό κέντρο (που δεν είναι άσχετη με την απόδηση που ασκεί η περιθωριοποιημένη επαρχία) σε επίπεδο νοοτροπίας, μεταφράζεται σε μιά όλο και πιο ανεργάσιμη παράδοση στα αστικά πρότυπα. Η ρήξη με το παρελθόν παίρνει διαστάσεις άρνησης των πολιτισμικών καταβολών που συνδέονται μ' ό,τι βαφτίζεται οπισθοδρομικό. Όσοι μένουν στα χωριά και στον παλιό τρόπο ζωής - που σημαίνει στο παρελθόν - έχουν να αντιμετωπίσουν την περιθωριοποίηση και την περι-

13. Για το θέμα αυτό βλ. Νίκος Μουζέλης, *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Εξάντας 1978. και Κώστας Βεργόπουλος, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας 1975.

φρόνηση. Όσο εντονότερα τα στοιχεία που θυμίζουν το «άξεστο παρελθόν μπρος σ' ένα «εκλεπτυσμένο» μέλλον τόσο εντονότερη η απέχθεια. Η απότομη εξέλιξη, η αιφνιδιαστική ρήξη με τις παραδοσιακές δομές και νοοτροπίες δημιουργούν ιδεολογική σύγχυση και προκαλούν όλο και περισσότερο αισθήματα κοινωνικής μειονεξίας σ' όσους «μένουν πίσω». Μεγάλο μερίδιο ευθύνης γι' αυτό έχουν τα μέσα ενημέρωσης και γενικά οι μηχανισμοί προβολής κοινωνικών προτύπων που κάθε άλλο παρά εννοούν μια ομαλή μετάβαση από τις παλιές στις νέες καταστάσεις.

Οι δεκαετίες του '50 και '60 δημιουργούν ένα ρήγμα, η συνειδητοποίηση του οποίου, καθώς και των κινδύνων που εγκυμονεί, οδηγεί αργότερα σε μια γενικευμένη τάση επανασύνδεσης με τις ρίζες. Το φαινόμενο «επιστροφής στις ρίζες» αποκτά μαζικές διαστάσεις στη δεκαετία του '70. Οι πολιτιστικοί σύλλογοι που έχουν για σκοπό τους τη διατήρηση της παράδοσης και τη σύσφιξη των σχέσεων ανάμεσα στους συμπατριώτες ξεφυτρώνουν σαν μανιτάρια. Ωστόσο πρόκειται για μια ρομαντική στροφή σ' έναν κόσμο που οι ίδιοι άνθρωποι είχαν συνειδητά εγκαταλείψει. Οι αναβιώσεις παραδοσιακών μορφών ζωής και εθιμικών εκδηλώσεων, όταν γίνονται, αποτελούν φολκλορικά παρά δραστηριότητες οργανικά ενταγμένες στη ζωή του χωριού¹⁴. Η ζωντανή παράδοση με όλες τις ιδιαιτερότητες υποχωρεί μαζί με τα οικονομικά και κοινωνικά στηρίγματα των κοινοτήτων.

Ο μικροαστός που με αγωνία και πάθος επιδίωξε την κοινωνική ανέλιξη που ισοδυναμεί με την απόδραση από τον κόσμο της κτηνοτροφίας και του χωριού και την είσοδο στα αστικά στρώματα επιστρέφει είτε στα πλαίσια του γενικότερου συρμού της εποχής είτε από κάποια εσωτερική παρόρμηση και νοσταλγία, σε καμιά περίπτωση όμως για να επανενταχτεί σ' αυτό τον κόσμο. Η ρομαντική διάθεση και οι φολκλορικές αναβιώσεις δεν μπορούν να επανασυστήσουν τον κοινωνικό ιστό πάνω στον οποίο δημιουργήθηκε ο παραδοσιακός πολιτισμός. Έτσι η εξαφάνιση των ιδιαιτεροτήτων που δεν ευνοούνται από τις νέες συνθήκες είναι αναπόφευκτη. Η τύχη της βλάχικης γλώσσας παραδείγματος χάριν είναι μοιραία.

Οι σύλλογοι παρά τη σοβαρή κοινωνική λειτουργία που επιτελούν και την όποια υλική βοήθεια προς τις κοινότητες από πολιτιστική άποψη εξαντλούνται συνήθως σε πρόχειρες καταγραφές γραφικών στοιχείων της παράδοσης (έθιμα, χορός, τραγούδι κ.λπ.), τα οποία αναπαριστάνονται κατά κανόνα σε πανηγυρικές εκδηλώσεις ως θεάματα.

Η μελέτη της βλάχικης παράδοσης πρέπει να γίνει σφαιρικά και σε επιστημονική βάση. Πολιτισμός δεν είναι μόνον η φουστανέλλα και το συγκαδιστό, η φλογέρα και το μοιρολόϊ· πολιτισμός είναι το σύνολο των ανθρώπινων εκδηλώσεων· ο όρος καλύπτει ένα ευρύ φάσμα φαινομένων από τρόπους χειραγίας και μορφασμού μέχρι οικονομικές δομές και κοινωνική συγκρότηση.

Ελπίζω πως παρουσίασα σήμερα με αδρές γραμμές το ιστορικό πλαίσιο και τους βασικούς άξονες γύρω από τους οποίους θα πρέπει κατά τη γνώμη μου να δομηθεί

14. Για το φαινόμενο του φολκλορισμού βλ. Μιχάλης Μερακλής «Τι είναι ο *Folklorismus*», *Λαογραφία* 28(1972) σσ. 27-38 και στα *Λαογραφικά Ζητήματα*, σσ. 109-125

μια σφαιρική μελέτη. Η σχηματικότητα και η συμπύκνωση των νοημάτων καθώς και τα κενά που παρουσιάζει το πλαίσιο που έδεσα ως μου συγχωρεθούν λόγω της προσπάθειάς μου να είμαι σύντομος και περιεκτικός.

Βιβλιογραφία

1. Αραβαντινός Παναγιώτης, *Μονογραφία περί Κουτσοβλάχων*, Αθήνα 1905.
2. Βεργόπουλος Κώστας, *Το Αγροτικό Ζήτημα στην Ελλάδα*, Εξάντας 1975.
3. Δαμιανάκος Στάθης, *Παράδοση Ανταρσίας και Λαϊκός Πολιτισμός*, Πλέθρον 1987
4. Κατσουγιάννης Τηλέμαχος, *Περί των Βλάχων των Ελληνικών χώρων*, Θεσσαλονίκη: Ι.Μ.Χ.Α 1966 (δύο τόμοι).
5. Κυριακίδου-Μέστορος Άλκη, *Η Θεωρία της Ελληνικής Λαογραφίας*, Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού (Σχ. Μωραΐτη), 1978.
6. Μερακλής Μιχάλης, *Λαογραφικά Ζητήματα*, Αθήνα: Χ. Μπουράς 1989.
7. Μουζέλης Νίκος, *Νεοελληνική Κοινωνία: Όψεις Υπανάπτυξης*, Εξάντας 1978 (6' έκδοση).
8. Nitsiakos Vassilis, *A Vlach Pastoral Community in Greece: The Effects of its incorporation into the National economy and Society*, Cambridge 1985 (διδακτορική διατριβή).
9. Πουλιαντζάς Νίκος, *Πολιτική Εξουσία και Κοινωνικές τάξεις* Θεμέλιο 1980 (γ' έκδοση)
10. Πουλιαντζάς Νίκος, *Το κράτος, η Εξουσία, ο Σοσιαλισμός*, Θεμέλιο 1984 (6' έκδοση)
11. Ρόκου Βασιλική, *Συμβολή στη Μελέτη της κοινωνίας του Κτηνοτροφικού χωριού*, Γιάννινα 1983 (διδακτορικές διατριβή)
12. *Η Οικονομική Δομή των Βαλκανικών χωρών (15-5-1905 αιώνας)* (επιφ. Σπ. Ασδραχάς), Μέλισσα 1979.

